

Dæmisögur Hannesar Finnssonar í *Kvöldvökunum 1794*

Kvöldvökurnar 1794 eftir Hannes Finnsson voru ætlaðar íslensk-
Kum almúga og þá einkum almúgabörnum. Þær komu út í tveimur bindum á árunum 1796 og 1797 og teljast því meðal fyrstu barnabóka sem gefnar hafa verið út á Íslandi. Verkinu fylgir ítarlegur formáli þar sem Hannes skýrir tilganginn með skrifunum og sýn sína á þetta verkefni sem hann tók sér fyrir hendur síðustu æviárin. Í grein sinni um uppeldis- og fræðslustefnu Hannesar fjallar Loftur Guttormsson um hlutverk ritsins og telur að *Kvöldvökurnar* hafi verið „áhrifaríkasta uppeldismeðalið sem Hannes biskup færði samlöndum sínum“.¹ Hannes var lítt hrifinn af tröllasögum og var auk þess fráhverfur notkun trúarlegra texta við lesþjálfun barna og ungmenna.² Hann vildi því færa íslensku alþýðufólki nýtt lesefni með þeim margvíslegu textum sem hann safnaði saman í *Kvöldvökunum 1794*. Þar er til að mynda að finna 38 stuttar sögur sem Hannes flokkar sem dæmisögur og sem flestar má rekja til dæmisagna eða fabúla sem kenndar eru við Esóp. Dæmisögur Esóps eru stuttar, grípandi og einfaldar og því hafa þær verið vinsæl umgjörð siðaboðskapar og lærdóms öldum saman. Hér verður fjallað um uppruna tveggja dæmisagna í *Kvöldvökunum 1794* og vinnu þýðandans og siðameistarans í Skálholti.

1 Loftur Guttormsson, „Uppeldis- og fræðsluáherslur í starfi Hannesar Finnssonar biskups“, 159–167, hér 163. Sjá líka grein hans „Læsi“, 117–144. Jón Helgason biskup fjallar einnig um *Kvöldvökurnar 1794* í riti sínu *Hannes Finnsson, biskup í Skálholti*, 218–222.

2 Hann var ekki einn um þá skoðun, sjá Loftur Guttormsson, „Fræðslumál“, 148–182, hér einkum 155–157.

Um *Kvöldvökurnar 1794*

Kvöldvökunum 1794 er skipt niður í vökulestra, eins og heiti verksins ber með sér, og hefjast þeir fyrsta vetrardag og lýkur á gamlársdag. Efni þeirra er fjölbreytt. Þar er að finna fræðandi kafla í anda upplýsingarinnar og kristilega pistla, eins og vænta mátti af biskupnum og fræðimanninum, en líka ævintýri, gleðileiki, dæmisögur, gátur og aðrar frásagnir. Helsti tilgangur Hannesar var að færa íslenskum almúga, börnum og unglingum, siðbætandi fróðleiks- og skemmtunarbók, hentugri til lesturs en tröllasögur og trúarrit.³ Höfundur segist ekki hafa fylgt neinu aðalriti við gerð *Kvöldvakanna 1794*, suma textana hafi hann skrifað sjálfur, aðra hafi hann útlagt eða þýtt, og lagað að þekkingu lesenda sinna.⁴ Hannes var vel að sér í dönsku, þýsku og frönsku, auk fornmalanna og í bréfi til útgefanda síns, Magnúsar Stephensen, segir Hannes að hann hafi „ekki fá materialia“ og eflaust hefur biskupinn haft úr ýmsu að móða þegar hann leitaði að efni sem honum þótti hæfa lesendum sínum og verkinu sem hann var með í huga.⁵

Þótt *Kvöldvökurnar 1794* séu að mörgu leyti nýstárlegt rit, einkum í íslensku samhengi, verða þær ekki til í tómarúmi.⁶ Uppeldi og uppfræðsla barna vóg þungt á tímum upplýsingarinnar og á Íslandi stínga nokkur rit ætluð börnum upp kollinum á síðari hluta 18. aldar.⁷ *Kvöldvökurnar 1794* bera einnig keim af trúarlegri innrætingu og siðferðislegum boðskap í anda húspostillanna sem innihéldu predikanir yfir guðspjöllin sem lesin voru alla hátíða- og sunnudaga árið um kring. Slíkum bókmenntum hefur biskup verið vel kunnugur, og ef til vill sækir hann þangað þá hugmynd að láta vökulestra

3 *Kvöldvökurnar 1794*. Fyrri bindið kom út 1796, það síðara 1797. Verkið hefst á stuttu ávarpi til fyrirverandi tengdaföður Hannesar, Ólafs Stephensen, og þar næst ávarpar Hannes lesendur og heyrendur verksins (vii–xxvii). Hér verður vísað í leiðrétta útgáfu Hannesar á formála verksins frá 1853: „Til Lesenda og heyrenda Bókarinnar“, 15. *Kvöldvökurnar 1794* voru endurútfegnar 1848, án formála Hannesar, sem kom svo út í sérhefti 1853.

4 „Til Lesenda og heyrenda Bókarinnar“, 11.

5 Bréf Hannesar til Magnúsar Stephensen 26. janúar 1795, Lbs 25 fol.

6 Sjá til dæmis Matthías Viðar Semundsson, „Upplýsingaröld. 1750–1840“, 21–218, hér 106–111; Sveinn Yngvi Egilsson, „Upplýsingaröldin“, 411–432, hér 430–431.

7 Sjá til dæmis Loftur Guttormsson, „Fræðslumál“, 164–178; Helga K. Gunnarsdóttir, „Bókmenntir“, 216–243, hér 226–228.

sína styðjast við almanakið.⁸ Verkið endurspeglar þó fyrst og fremst löngun til þess að færa íslenskum almúga nýtt lesefni, léttu honum lund og uppfærða. Það kemur því ekki á óvart að höfundur verksins hafi sótt efnivið út fyrir landsteinana, þar á meðal í erlend rit ætluð börnum eða ungmennum. Í slík verk má rekja um það bil fjörutíu texta sem Hannes flokkar sem dæmisögur, útleggur og staðfærir í sumum tilvikum.⁹ Dæmisögurnar bera nánast allar heiti málshátta sem endurspeglu þann boðskap eða lexíu sem draga má af frásögninni. Sumir málshættirnir voru þekktir á ritunartíma verksins, aðra hefur biskupinn ef til vill búið til sjálfur.¹⁰ Textarnir eru allt frá nokkrum línum upp í tvær til þrjár blaðsíður og er deilt með nokkuð jöfnu millibili niður á fimm daga í bindunum tveimur eins og sjá má í eftirfarandi töflu:

BINDI 1	BINDI 2
FYRRI PARTURINN	SÍDARI PARTURINN
Midvikudaginn 29 Octobr	Midvikudaginn, 3 Decembr
<i>VIII Dæmi-sögur.</i>	<i>LII. Dæmi-sögur.</i>
1) Farsælt er frómlyndid.	14) Mørgum kémur makleg hefnd.
2) Svo eru lög, sem hafa tog.	15) Ecki verda allar ferdir til fjár.
3) Svo eru hyggindi, sem í hag koma.	16) Auds er vant við ydjustemi.
4) Fár veit hvoriu fagna skal.	17) Ymsir ega högg í annars gard.
	18) Betra er ad bogna enn bresta.
	19) Opt missir sá sitt, sem meira beidist.
Laugardaginn, 8 Novembr	20) Svo mis-sjest öldrudum, sem úngum.
<i>XX. Dæmi-sögur.</i>	21) Gott er ad gjöra vel, og hitta sjálfann sig fyrir.

- 8 Sjá til dæmis um húspostillur og húslestra, Gunnar Kristjánsson, „Vidalínspostilla og höfundur hennar“, xiví–c, hér xxxviii–xliv. Vökulestrar *Kvöldvakanna* eru þó ekki bundnir við hátíða- og sunnudaga heldur er lesið á hverjum degi frá upphafi vetrarnóta til 31. desember. Forvitnilegt væri að skoða betur möguleg tengsl sunnu- og helgidagalestra Hannesar við *Vidalínspostillu*. Nánar er fjallað um mögulegar fyrirmyndir að byggingu *Kvöldvakanna 1794* í væntanlegri grein minni „Smásögur og siðbót í *Kvöldvökunum 1794*. Hannes Finnsson og Madame Leprince de Beaumont“, *Ritið* 1(2025).
- 9 Nokkrar dæmisögur til viðbótar leynast í *Kvöldvökunum* en þær eru felldar inn í aðrar frásagnir, til dæmis í kafla 23 (dæmisaga um ljón og úlfalda). „Músar saga“, sem Hannes kallar dæmisögu, stendur þó ein, sjá kafla 15, 184–193.
- 10 Í Lbs 340 a 4to er að finna lista yfir málshætti sem Hannes hefur tekið saman.

5) Liónid og Asninn.	22) Margur dansar þó hann dansi nauðugur.
6) Fátt er svo aumt að ecki egi sér vesælla.	23) Allur er jöfnudurinn góður.
7) Þagmælskan.	24) Það eru ecki allt klerkar, sem síða hafa kápuna.
8) Sitt er hvað, gæfa edur gjörfugleiki.	25) Slægur etur slægs mat.
9) Svo skal leidann forsmá, að ansa honum engu.	
10) Miklu veldur hvata-madur.	Föstudaginn 19 Decembr.
11) Illt er að ega þræl fyrir einka vin.	<i>L.XV. Dæmisögur.</i>
	26) Sér grefur grof þó grafi.
Mánudaginn, 17 Novembr.	27) Aldrei er gott oflaunad, nema illt komi á móti.
<i>XXIX. Dæmisögur.</i>	28) Flestir kjósa firdar líf.
12) Rógburdur.	29) Hússbóndans auga sjer best.
13) Magur prócess.	30) Fátt er svo gott, að ecki megi neitt adfinna.
	31) Betra er sjálfur að hafa, enn barn sitt eða bróður að biðja.
	32) Fátt er of vandlega hugað.
	33) Ecki tjáir að deila við Dómarann.
	34) Þrá er þussa einkunn.
	35) Lengi má ljúfur syndga.
	36) Sínum augum lítur hvorr á sylfrid.
	Qvöldvökum þessum til þrýdis, læt eg hér fylgja tvær Dæmisögur ens nafnfræga Gellerts, útlagdar af Prestinum Síra Jóni Þorlákssyni á Bægisá:
	37) Land enna söltu.
	38) Sá gudhræddi hershöfðingi.

Í formála sínum segir Hannes að sér hafi þótt hvað torveldast við gerð vökulestranna að þurfa að sleppa bestu meistaraverkum sem hann hefði haft löngun til þess að lesa og þýða þar sem lesendur hans væru óvanir því efni, en einnig skarpviturlegu efni sem almenningur hefði getað skilið en hentaði síður til siðbóta.¹¹ Halda mætti að hann hafi fundið þörf fyrir að afsaka val sitt á ævintýrum, dæmisögum, gátum og fleiri frásögnum í þeim dúr, kannski vegna

11 „Til Lesenda og heyrenda Bókarinnar“, 7–8.

menntunar sinnar og embættis. Hann útskýrir val sitt á gátum, „snilliyrðum“ og „sundurlausu þaunkunum“ með því að þeim sé ætlað að æfa skarpleika og hugsun, og hvað dæmisögnum viðkemur segir Hannes:

Þegar jeg hefi lesið einhverjum dæmisögu, hefi eg optar enn einusinni verið að spurður, hvort þetta hafi skeð, hvort það sje satt eða ekki? svo kynnu máské lesendur mínir efast um sannleika einnar eður annarar sögu, sem hjer fram kemur. Jeg svara einasta þar til, að ef sögurnar skemmta og kenna eitthvað þarft, þa ríður ei á að vita, hvert allt hafi svo í raun og rjettri veru tilfallið eins og það stendur í bókinni. Jeg geing því ei í borgun fyrir, að hrafn og tóa hafi talað saman [...]¹²

Síðar í verkinu bætir hann við:

Þær diktanir og dæmisögur, sem eg hefi endrum og sinnum lesið á qvöldin, eru stýladar undir nafni ýmsra dýra edur annara hluta, til þess þeir lærdómar, sem þaraf kunna að dragast verdi því áheyrilegri og rótfastari, hjá hvörjum, sem eptir vilja taka. Eitt af slíku er Músar nockurrar eptirfylgjandi æfisaga [...]¹³

Dæmisögur Hannesar eru sóttar í þýsk og frönsk rit sem tekin voru saman með börn efri stétta í huga og í þessum verkum eru sögurnar iðulega fengnar að láni úr öðrum ritum þar sem fabúlur Esóps voru endursagðar í bundnu máli eða lausu. Þessar stuttu, hnitmiðuðu frásagnir hafa gengið á milli kynslóða í þýðingum og endursögnum öldum saman sem skáldskapur, sem auðvelt er að læra utanbókar, og sögur sem ber að túlka og draga af lærdóm, eins og Hannes bendir á hér fyrir ofan.

Um dæmisögur Esóps á Íslandi og heimildir Hannesar

Dæmisögur Esóps voru vel þekktar hér á landi fyrir tíð Hannesar.

12 „Til Lesenda og heyrenda Bókarinnar“, 14–15.

13 Hannes Finnsson, *Qvöld-vokurnar 1794*, Síðari parturinn, 184.

Þær voru notaðar við latínunám á miðöldum og leifar af latneskum skólabókum með sögum Esóps hafa jafnvel varðveist í íslenskum handritum.¹⁴ Elstu heimildir um dæmisögurnar í íslenskri þýðingu er ef til vill að finna í formála *Adonias sögu*, frá síðari hluta 14. aldar eða byrjun 15. aldar.¹⁵ Þar eru tvær frásagnir úr safni Esóps, sú fyrri fjallar um hrafn sem hefur komið sér fyrir uppi í tré með ostbita í gogginum og sú síðari um úlf sem ræðst á lamb sem drekkur úr sama læk og hann. Sögurnar virðist mega rekja til latneskra kvæðasafna miðalda, nánar tiltekið bálks sem kenndur er við hinn óþekkt Anonymus Neveleti (sem inniheldur 58 dæmisögur) en þar eru umræddar sögur númer 2 og 15. Eins og Gottskálk Jensson bendir á er líklegast að lærður lesandi á 13.–15. öld sem þekkti dæmisögur Esóps á latínu hafi þekkt þær í þessum búningi.¹⁶ Á 16. öld færði séra Einar Sigurðsson í Heydölum (1538–1626) tuttugu dæmisögur Esóps í bundið mál og þá eina sögu í eitt erindi.¹⁷ Nokkrum áratugum síðar sneri séra Guðmundur Erlendsson frá Felli í Sléttuhlíð (1595–1670) 119 dæmisögum í bundið mál og studdist við latneskar þýðingar Guiliemus Gaudanus og Hadriano Barlando.¹⁸ Ólíkt Einari takmarkar hann ekki efni hverrar sögu við eitt erindi heldur við heilt kvæði; auk þess orti hann rímur af Esóp.¹⁹ Séra Stefán Ólafsson í Vallanesi (1619–1688) sneri níttján sögum á bundið mál,²⁰ og þar næst mun Páll lögmaður Vídalín (1667–1727) hafa útlagt þrjátíu sögur, einnig á bundið mál. Þær sögur rötuðu í *Lestrarkever handa heldri manna börnum með stuttum skáringargreinum um stafrófið og annað þartil beyrandi* sem Rasmus Rask tók saman og gaf

14 Gottskálk Jensson, „Tvær dæmisögur Esóps og latnesk skrifarvers í formála *Adonias sögu* og tengsl þeirra við latínubrotin í Þjms Frag 103, 104 og AM 732 b 4to“, 135–149, hér 139. Hann bendir á að siðaskiptamenn hafi gengið hart fram í að útrýma latínubókum hér sem víðar þar sem dýrlingasögur stuðluðu að hjátrú í þeirra augum; dæmisögur Esóps þóttu ekki jafn skaðlegar enda voru þær af öðrum meði; sjá 146.

15 Sama, 139.

16 Sama, 138–139.

17 „Fjögur kvæði frá ýmsum tímum. II. Elzta þýðing á íslenzku úr Æsóp, frá því hér um bil um 1600. Eptir síra Einar „biskupsföður“ Sigurðsson í Eydölum“, 142–145.

18 Grímur M. Helgason, „Inngangur“, *Dæmisögur Esóps í ljóðum*, Fyrri hluti, iii–xvi, hér xiii. Sjá einnig umfjöllun Parsons, *Songs for the End of the World. The Poetry of Guðmundur Erlendsson of Fell in Sléttuhlíð*, 131–134.

19 Í ritinu eru 56 kvæði. Dæmisaga Esóps um hrafninn og refinn er í safni Guðmundar (nr. 11) og nær yfir tíu erindi, ásamt viðkvæði. Sjá líka Sigurður V. Friðþjófsson, „Dæmisögur Esóps í ljóðum“.

20 Stefán Ólafsson, *Kvæði*, II.

út í Kaupmannahöfn árið 1830.²¹ Þar er að finna „nokkrar esóp-iskar dæmisögur“ og inniheldur hvert erindi eina dæmisögu. Sögur Páls eru í þessum dúr:

19. Um Mýsnar og Köttinn.

Mýs samtóku soddan ráð,
 að sauma þjöllu á köttinn með þráð;
 Þá hvør adra um þetta bad,
 Þordi eingin kisu að.
 Hægra er að kenna heilrædid,
 en halda það.²²

Þetta er væntanlega þýðing á músa- eða rottufundi Esóps sem Páll hefur ef til vill sótt í fyrrnefndar latneskar þýðingar eða í danskar eða þýskar þýðingar á sögum Esóps.²³ Sveinbjörn Egilsson snaraði nokkrum dæmisögum.²⁴ Árið 1895 kom svo út íslensk þýðing Steingríms Thorsteinssonar á 168 dæmisögum Esóps sem var endurútgefin, ásamt fleiri sögum í þýðingu Freysteins Gunnarssonar, árið 1942.²⁵

Líklega eru um 30 af þeim 36 dæmisögum sem Hannes íslenskar af „esópiskum“ meiði. Þær eru því forvitnilegt innlegg í þýðinga-sögu dæmisagna Esóps hér á landi. Í bréfi til Magnúsar Stephensen, dagsettu 26. janúar 1795, nefnir Hannes þau verk sem hann er þá búinn að þýða. Engar dæmisögur eru á þeim lista.

Það sem ég er búinn með af fortællinger er úr Mme. Beaumonts Börne-Magazin, nokkuð úr Ambergs nyeste historiske ditto, Biekuben og Hagedorns Fabeln. [454] Mjög lítið úr Amusemens Phologiques [svo] par M. Choffin, Choix Litteraire etc.

Úr Beaumonts *Magazin des enfans* hefi ég snarað á íslensku: Le Prince

21 Rask, „Nokkrar esópiskar dæmisögur, með lag sem Oddsbragr“, 52–59. Sjá líka *Nockur Gaman-kvæði*, 95–105, og *Vísnaðver Páls lögmans Vídalíns* (Páll Vídalín).

22 Rask, „Nokkrar esópiskar dæmisögur, með lag sem Oddsbragr“, 57.

23 Sjá umfjöllun um danskar þýðingar á dæmisögnum hjá Weinreich, *Historien om børnelitteratur. Dansk børnelitteratur gennem 400 år*, 33.

24 Sveinbjörn Egilsson þýddi sjö dæmisögur á bundið mál, þar af fimm úr safni Gabrie Græci Tetrastichis, *Rit Sveinbjarnar Egilssonar*, 2. bindi: *Ljóðmæli. II*, 171–175.

25 Esóp, *Dæmisögur*.

Tity; la bête; le Prince Charmont [svo]; les trois souhaits; Fatal et Fortuné; la veuve et ses filles, ou; tout tourneaux [svo] gens de biens leur utilité; le Conseil de la souris; le pêcheur; la Belle et la Laidronette, og la femme méchante. Úr *Nyeste Magazin* ekki annað en Fyrst Menzikofs levnet og hrafl innanúr: Forældre Sjele. Af *Biekuben*: Obidah, Mirza, Seged, Nourazin og Haabets Hauge. Úr *Saltzmann Unterhaltungen* [svo] *für Kinder* eitt og annað. Úr Krügers *Drømme* 6 eða 7. Úr *Mercure Danois* la femme de Bath og úr *Almuens Lærer* er ég núna með Fredsommelighed.²⁶

Madame Leprince de Beaumont, David-Étienne Choffin og Friedrich von Hagedorn eiga það sameiginlegt að hafa tekið saman safnrit – reyndar af nokkuð ólíkum toga – með fjölmörgum textum úr ýmsum áttum. Hannes nefnir hér tímaritið *Choix Littéraire* sem kom út í Kaupmannahöfn og Genf, danska vikuritið *Biekuben* sem kom út á árunum 1754–1761, ritið *Unterhaltungen für Kinder und Kinderfreunde* sem kom út í átta bindum í ritstjórn C. G. Salzmanns 1778–1787, mánaðarritið *Mercure Danois*, tímaritið *Det nyeste Magazin af Fortællingar eller Samling af moralske, rørende og moersomme Romaner og Historier* sem presturinn Hans Jørgen Birchs gaf út 1778–1781, *Almuens Lærer* eftir Lauritz Hasse og *Drømme* eftir J. G. Krüger. Fleiri rit áttu eftir að bætast við þennan lista eftir að Hannes skrifaði Magnúsi um gang mála.²⁷

Dæmisögur nutu vinsælda í Evrópu sem lesefni fyrir börn á 18. öld og sumir höfundar safnrita sóttu texta sína í mörg rit.²⁸ Það er að öllum líkindum verkið *Des Herrn Friedrichs von Hagedorn sämtliche Poetische Werke*, sem kom út í Hamburg árið 1760, sem Hannes vísar til í bréfi sínu til Magnúsar („Hagedorns Fabeln“).²⁹ Friedrich von Hagedorn (1708–1754) starfaði um tíma fyrir danska sendiherrann í Hamborg og síðar hjá ensku fyrirtæki í sömu borg. Annað af þekktustu ritum hans er dæmisagnasafnið *Versuch in poetischen Fabeln und Erzählungen* frá 1738 (endurútgefið í 2. bindi verka hans árið 1760) en þar þýðir og endurskrifar höfundurinn ýmis

26 Bréf Hannesar til Magnúsar Stephensen 26. janúar 1795, Lbs 25 fol.

27 Lbs 340 a 4to. Hér má finna þýðingar úr mörgum þeirra verka sem Hannes nefnir í bréfi sínu til Magnúsar.

28 Weinreich, *Historien om børnelitteratur*, 33, 65–72. Um notkun dæmisagna í Frakklandi á 17. öld má lesa í riti Dandrey, *Dix Leçons sur le premier recueil des Fables de La Fontaine (1668)*, 5–21, 41–60.

29 Verk númer 351 í *Skrá um bókakaup Hannesar biskups 1759–1777*, Lbs 136 8vo.

verk, þar á meðal margar dæmisögur.³⁰ Í stuttum inngangi segist Hagedorn ekki vera höfundur textanna í verkinu heldur hafi hann fetað í fótspor eldri höfunda og þá einkum franska rithöfundarins Jean de La Fontaine, sem hann hefur sérstakt dálæti á, en nefnir einnig Phaedrus, Ovidius, Ariosto, Boccaccio og Marot.³¹ Nákvæmt efnisyfirlit fylgir í bókarlok þar sem Hagedorn tilgreinir hvaðan hver dæmisaga er fengin að láni en iðulega vísar hann í tvo til fimm texta í senn. Hann þýðir textana á þýsku og heldur sig við bundið mál, en hann var ekki eini Þjóðverjinn sem spreytti sig á dæmisögum La Fontaine, sem voru þýddar ýmist á bundið eða óbundið mál og endursagðar á ýmsa vegu.³²

Tvö safnrit eftir Frakkann David-Étienne Choffin (1703–1773) eru í bókalista Hannesar: *Amusements philologiques* sem kom fyrst út árið 1749 og Hannes nefnir í ofangreindu bréfi, og dæmisagnasafnið *Nouveau Recueil de fables en prose et en vers* frá 1755, sem Hannes tilgreinir ekki í bréfinu en skrifar við þýðingar sínar í handriti.³³ Choffin kenndi frönsku við Háskólann í Halle an-der-Saale og á heimili fyrir fátæk börn þar í bæ, og verkum hans var hvort tveggja ætlað að skemmta og uppfærða börn og ungmenni sem lögðu stund á frönsku, og þjálfá dómgreind þeirra með umræðum. Í formála að *Amusements philologiques*, sem inniheldur nokkuð fjölbreytta texta, segir hann:

Þeir munu gagnast frönskum kennslukonum við að ná til nemenda sinna sem finnst gaman að láta segja sér sögu. Þeir munu reynast svo miklu betur að öllu leyti en sögur af álfkonum og aðrar viðlíka skáldlegar frásagnir, ég tala nú ekki um þær sem snúast um afturgöngur, og þjóna þeim tilgangi einum að spilla ímyndunaraflinu og skaða skynseminu.³⁴

30 Í riti sínu *The Reception of German Literature in Iceland 1775–1850* bendir W. M. Senner á að aluppspretta þess þýska efnis sem Hannes birti í *Kvöldvökunum* hafi verið þetta rit Hagedorns, þar með talið dæmisögur 4, 7, 15, 17 og 26; sjá einkum bls. 28. Sjá einnig Helga K. Gunnarsdóttir, „Bókmenntir“, 228, nmgr. 23.

31 Sjá inngangsorð höfundar, *Des Herrn von Hagedorns sämtliche Poetische Werke*, 3–4.

32 Sjá til dæmis Schoettke, „L'évolution de l'image de La Fontaine à travers la réception de ses *Fables* dans les pays de langue germanique entre le début du XVIIIe et le milieu du XIXe siècle“, 75–105.

33 Verkin eru númer 382 og 463 í *Skrá um bókakaup Hannesar biskups*, Lbs 136 8vo; þýðingar á textum er að finna í Lbs 340 a 4to.

34 Choffin, „Préface“, *Amusemens philologiques*, ekkert blaðsíðutal er í upphafi verksins, en þessi athugasemd er á bls. vi–vii í formála. Greinarhöfundur þýðir.

Þessi orð sýna ákveðið viðhorf til ævintýra eða „álfkonusagna“ – *contes de fée* – sem nutu mikilla vinsælda á þessum tíma en þóttu ekki nægilega merkur efniviður í bók af þeim toga sem Choffin vildi færa lesendum sínum.³⁵ Hann tilgreinir í efnisyfirliti að hann fái sögunnar einkum að láni hjá frönsku skáldunum Jean de La Fontaine og Henri Richer.

Fræðsluáherslan er enn skýrari í hinu riti Choffins sem Hannes tilgreinir einnig í bókaskrá sinni: *Nouveau Recueil de fables en prose et en vers*. Hér safnar Choffin 230 dæmisögum. Í inngangi tekur hann fram að dæmisögur Esóps séu afar einfaldar en að latneskir höfundar og franskir hafi skreytt þær og bætt þegar þeir sneru þeim á sitt mál, þess vegna styðjist hann frekar við þá höfunda í riti sínu. Hann telji rétt að hefja hverja frásögn á siðaboðskapnum til þess að áhrif hans verði þeim mun meiri því að hann segist þess fullviss að ungmenni eyði ekki tíma í að hugsa um merkingu sögunnar að lestri loknum.³⁶ Phaedrus virðist vera helsta uppspretta latnesku textanna en Jean de La Fontaine og Henri Richer þeirra frönsku eins og í fyrra riti Choffins, *Amusements philologiques*. Hér fylgja þýskar orðskýringar ætlaðar ungmennunum sem ekki hafa náð fullum tókum á frönskunni og í sumum tilvikum endurskrifar Choffin dæmisögur í bundnu máli á óbundnu máli og einfaldar, og birtir jafnvel tvisvar sömu frásögn í ólíkri gerð.³⁷

Frönsku dæmisagnahöfundarnir Jean de La Fontaine og Henri Richer, sem hér hafa verið nefndir, skipa nokkuð ólíkan sess í bókmenntasögunni. Jean de La Fontaine (1621–1695) var lögfræðingur að mennt og gaf út dæmisögur sínar *Fables choisies, mises en vers* í þremur bindum á árunum 1668–1694: fyrsta bindi (bækur I–VI)

35 Í þessu samhengi ná nefna að í *Kvöldvökunum 1794* birtir Hannes Finnsson sjö „álfkonuævintýri“ úr safni franska rithöfundarins og kennarans Madame Leprince de Beaumont sem hann nefnir í fyrrgreindu bréfi sínu til Magnúsar Stephensen. Þarna kemur vissulega fram ákveðin þversögn: Hannes er á móti íslenskum „tróllasögum“ en þýðir svo erlend „álfkonuævintýri“. Á síðari hluta 18. aldar eru „álfkonuævintýri“ notuð í auknum mæli til að kenna börnum góða siði. Það vissi Hannes og í þessu samhengi er einnig fróðlegt að skoða hvernig hann þýðir svo ævintýrin sem aðrir höfundar litu ekki við, sbr. Choffin. Um þessa forvitnilegu þversögn má lesa stuttlega í væntanlegri grein minni „Smásögur og siðbót í *Kvöldvökunum 1794*. Hannes Finnsson og Madame Leprince de Beaumont“.

36 „Avertissement servant de préface“, *Nouveau Recueil de fables en prose et en vers* (blaðsíðutal er ekki notað í upphafi verksins).

37 Þetta á til dæmis við um dæmisögu La Fontaine „Le Corbeau et le Renard“ sem lesa má í lausamáli á bls. 35–36 en í bundnu máli á bls. 193. Choffin birtir svo þriðju útgáfu sögunnar á bls. 199 en þar í gerð Henri Richers. Sjá nánar hér fyrir neðan, bls. 206–207.

kom út 1668 og var tileinkað elsta syni Loðvíks 14.; annað bindi (bækur VII–XI) árið 1678–1679; þriðja bindið (bók XII) árið 1693 og var það endurútgefið 1694, stuttu fyrir andlát höfundar. Safnið inniheldur 243 dæmisögur í bundnu máli, í takt við tíðarandann í frönskum bókmenntaheimi þess tíma, og í stuttum formála að fyrsta bindinu verður La Fontaine tíðrætt um dæmisögurnar sem Sókrates á að hafa dundað sér við að setja í bundið mál rétt fyrir dauða sinn. Hann nefnir einnig Esóp, Phaëdrus og fleiri höfunda, latneska og franska, og minnir á að dæmisögur skiptist í líkama og sál: sagan sjálf sé líkaminn, siðabodskapurinn sálin, og að hann hafi lagt sig fram um að fylgja hefðinni í þeim efnum, eftir því sem hægt var. Ekki sé ólíklegt að fleiri eigi eftir að feta í fótspor sín enda sé af nægu að taka og þær sögur sem hann hafi valið megi vel endursegja.³⁸ Þar skjátlaðist honum ekki. La Fontaine gerði umtalsverðar breytingar á þeim textum sem hann tók sér til fyrirmyndar og fléttaði saman aldagamalli visku og frásagnarlist, húmor, léttleika og ádeilu sem beindist að samtíma hans. Safni hans var vel tekið og útbreiðsla franskrar tungu á 18. öld stuðlaði enn frekar að vinsældum franskra bókmenntaverka utan Frakklands.

Henri Richer (1685–1748) var einnig lögfræðingur að mennt og starfaði um tíma í Rúðuborg áður en hann fluttist til Parísar og sneri sér að ritstörfum. Fabúlum hans var skipt í 12 bækur, eins og safni La Fontaine, og þær komu út undir heitinu *Fables nouvelles mises en vers* árið 1729; fleiri dæmisögur komu svo út 1744 og árið 1748 voru bæði söfnin gefin út með viðbótum og leiðréttingum.³⁹ Richer fetaði í fótspor La Fontaine en var þeirrar skoðunar að hver höfundur yrði að gæða sögurnar lífi eftir eigin smekk og innsæi. Hann var því óhræddur við að þrjóna við og breyta þeim sögum sem hann fékk að láni, til dæmis hjá La Fontaine.⁴⁰

Vera má að fabúlusöfn Jean de La Fontaine og Henri Richers hafi rekið á fjörur Hannesar þótt hann nefni þau ekki í bréfi sínu til Magnúsar.⁴¹ Þau voru hins vegar grunnurinn að verkum bæði

38 La Fontaine, *Fables*, 5–10.

39 Richer, *Fables nouvelles, mises en vers*. Í inngangi („Avertissement“) að útgáfunni frá 1748 má fræðast um höfundinn: *Fables nouvelles mises en vers*, iii–vi.

40 Richer, „Préface“, *Fables nouvelles, mises en vers*, ix–xxvii, hér xxi–xxx.

41 Eintak frá 17. öld af dæmisögum Jean de La Fontaine er til á Landsbókasafni-Háskólabókasafni: *Contes et nouvelles en vers*, Amsterdam, 1696.

Hagedorns og Choffins og það er einkum eftir þeim leiðum sem „esópiskar“ fabúlur rötuðu í *Kvöldvökurnar 1794*.

Tvær dæmisögur úr safni Hannesar

Þótt Hannes sé fáorður í formála sínum að *Kvöldvökunum 1794* um uppruna textanna sem þar er að finna fjallar hann talsvert um hvernig hann ætli sér að skrifa. Honum er umhugað um að stíllinn sé viðhafnarlaus, auðveldur og þægilegur og vill forðast gömul, úrelt orð sem og áhrif framandi tungna, bæði í orðavali og talsháttum.⁴² Hann er nákvæmur í mörgum þýðinga sinna en hikar þó ekki við að gera breytingar á þeim textum sem hann velur í rit sitt eftir því sem þurfa þykir.⁴³ Texta í bundnu máli útleggur hann á prósa, ef til vill til þess að auðvelda sér verkið en væntanlega einnig í þeim tilgangi að gera frásagnirnar sem aðgengilegastar fyrir lesendur og heyrendur. Til glöggvunar á vinnubrögðum biskupsins við val og útlekkingu verða hér tekin tvö dæmi úr vökulestri miðvikudagsins 3. desember – sem er alfarið helgaður dæmisögum. Þetta kvöld eru lesnar samtals tólf sögur, númer 14 til 25 samkvæmt efnisyfirliti verksins. 18. dæmisagan ber heitið: „Betra er að bogna enn bresta“ og hljóðar svo:

Sterkt Eikartré og grannur Reyr komu í kappæðu hvört þeirra sterkara væri. Eikin sagði: og þú vænt'eg sért sterkur, sem hengist ofanad iörd af hvörjum vindblæ? Reyrinn svaradi: það mundi sannast á sínum tíma. Nockru eptir kom á hardvidri. Reyrinn hengdi sig niður ad iörd, og hafdi engann skada af storminum; en Eikin streyttist alltaf á móti, þángad til hún rauk útaf med rótum og öllusaman. Þá sagdi Reyrinn: nú sjer þú hvad það hefir uppá sig, ad standa í nösunum á mektugum fjandmanni.⁴⁴

42 „Til Lesenda og heyrenda Bókarinnar“, 10–11.

43 Sjá Senner, *The Reception of German Literature in Iceland 1775–1850*, 28–33; Þórir Óskarsson, Þorleifur Hauksson (ritstjóri), *Íslensk stílfraði*. 353–356; Ásdís R. Magnúsdóttir, „Franskt ævintýri í íslenskum fótum. Um þýðingu Hannesar Finnssonar biskups á ‚La Belle et la Bête‘ eftir Madame Leprince de Beaumont“, 229–260.

44 *Kvöldvökurnar 1794*, Síðari parturinn, 22.

Þessi stutta frásögn, sem er númer 70 í *Perry Index* yfir dæmisögur Esóps,⁴⁵ er þýðing Hannesar á dæmisögu XLI. „Du Chêne fort & altier & du Roseau fragile & souple“ („Um eikina háu og sterku og reyrinn granna og lipra“) í *Nouveau Recueil de fables en prose et en vers* eftir Choffin, en þangað virðist Hannes sækja flestar dæmisögur sínar og þá oftast í endursagnir Choffins á sögum La Fontaine.⁴⁶ Heiti sögunnar í *Kvöldvökunum* kallast á við málsháttinn „það Trie er betra, sem bognar, enn það sem brestur“ sem var þekktur á Íslandi á 17. öld⁴⁷ en titillinn er bein þýðing á málshættinum „Il vaut mieux plier que rompre“ sem Choffin setur fyrir ofan heiti sögunnar samkvæmt þeirri skoðun sinni að ekki sé vert að geyma lærdóminn þar til í lokin. Choffin birtir í sinni bók, í lausu máli og í einfaldaðri gerð, dæmisöguna „Le chêne et le roseau“ („Eikin og reyrinn“) sem finna má í verki La Fontaine frá 1668 (1. Bók, 22. dæmisaga).⁴⁸ Hannes virðist nýta sér heiti frönsku dæmisögunnar („Um eikina háu og sterku og reyrinn granna og lipra“) í upphafi sinnar sögu til þess að lýsa eikartrénu, sem er *sterkt*, og reyrnum, sem er *grannur*, en hann breytir einnig óbeinni orðræðu í beina og gæðir þannig frásögnina meira lífi. Ekki hafa allir lesendur Hannesar þekkt muninn á reyr og eikartré en boðskapur sögunnar er auðskilinn, ekki síst með hliðsjón af heiti hennar, og því hefur Hannes líklega ekki talið nauðsynlegt að staðfæra textann frekar.

17. dæmisögu sína, „Ymsir ega hogg í annars gard“, lagði Hannes meiri áherslu á að sníða að lesendum sínum. Í þetta sinn sækir hann söguna í smiðju Friedrichs von Hagedorn, sem þýddi og endursagði í bundnu máli fjölda dæmisagna í fyrrnefndu riti sínu *Versuch in poetischen Fabeln und Erzählungen*, þar með talið „Der Rabe und der Fuchs“.⁴⁹ Í þýðingu biskupsins hljóðar sagan á þessa leið:

45 *Perry Index* vísar til skrár Bens Edwins Perrys, *Aesopica*, yfir dæmisögur sem tengjast Esóp.

46 Choffin, *Nouveau Recueil de fables en vers et en prose*, 38–39.

47 Málsháttinn „það Trie er betra, sem bognar, enn það sem brestur“ er að finna í málsháttasafni Guðmundar Ólafssonar frá 17. öld: *Guðmundi Olavi Thesaurus adagiorum linguae Septentrionalis antiquae et moderna*, 3628.

48 La Fontaine styðst við dæmisögu Esóps, „Reyrinn og ólífutréd“, sem hann hefur fengið að láni úr *Mythologia Aesopica*, 204; sjá La Fontaine, *Fables*, 826.

49 Nokkrar þýðingar á textum úr riti Hagedorns má finna í Lbs 340 a 4to.

Krummi sat á háum kletti, og héllt á ostsneid í nefinu, tóa féck þef af þessum osti, og þar hún var glorsvaung, kom hún til krumma, segjandi: óh! sæll vertú! finn ég þig núna hérna? mikid yndi er að sjá þig, hvað fallegur þú ert! lofadu mér að horfa á, og virða þig rétt fyrir mer! játa má ég, að frídari og tíguglegri fugl hefi eg aldrei sjed, því væri saungurinn þinn hálfpartinn svo fallegur, sem útlitið er, þá vildi eg ecki sjá fuglinn Phœniz hjá þér. Vid þetta hól, sem falsarinn setti á hann, géckst krummi upp, og þoldi ekki vid af stolltri gledi. Mér er best að láta hana heyra til mín, hugsadi hann, og sperrt upp ginið. Osturinn datt þá nidur, sem Tóa strax gleypti í sig, og sagði: „Krummi minn enn frídi! smjadrarinn lifa af þeim, sem gjarnir eru á að heyra til þeirra, svo sem ég nú er búin að láta þig komast að raun um.“ Er ecki sá lærdómur meira verður en tíu slíkar ostsneidar? Tóunnar lærisveinn þagdi, lagdi undir kollhúfurnar, en hugsadi med sér, að gott væri að muna henni þetta, þó seinna væri.

Einusinni bar Tóa í kjaptinum hrossakjots stycki til grenis síns, þá krummi mætti henni. Hvað? sagði hann, lamba-bani! er þjóttu-nóra núna öll veitslan þín? mikill nyrfill máttu vera, að halda þig ecki betur enn racki! einhvörtíma hefir betur blædt fyrir þér! skodadu þarna í steckjar-túninu, hvørnin lœmbin eru að stœckva og flocka sig! sá refur, sem hefdi titid, nýttí sér þetta tækifæri, en það er audsjed, þú ert ecki fœdur þíns sæla maki, man eg samt þær tídirnar, að þú varst brœgdótt, þegar þú vildir, enda elli luckan þig þá! – Tóa lét narra sig, sleppti hrossakjots flyksunni og hljóp til lambanna. Smalamadurinn, sem lá í stecknum sá til hennar, og sigaði á hana hundunum. Tóa sagdi þá vid sjálfa sig: eg á nóg til nærsta máls, þó ecki nædi eg lambi í þetta sinn. Hún fór þá að leita. En krummi sat kátur uppá kletti, og sagdi: ómakadu þig ecki, vinur! til að leita svo smásmuglega að hrossakjots-nórinni þeirri arna, eg tók hana traustataki, og er búinn að gjœra mér gott af henni, því eg vissi þú satst að volgri lambakjots-veitslu, sem hefir verid þér betri enn tíu slíkir bitar, þar til er mér stærri ánægja að géta gantad Ref, enn þó eg kynni mikla saunglist. Ydur lét eg narra mig, núna þarftú ecki til skuldar að reikna hjá mér fyrir það.⁵⁰

Hér er á ferðinni forvitnilegt dæmi um endurritun á dæmisögunni „Hrafninn og Refurinn“ sem rataði í formála *Adonias sögu* nokkrum öldum fyrir og er númer 124 í *Perry Index*. Að hluta til byggist þó

50 *Qvöld-vokurnar 1794*, Síðari parturinn, 20–22.

texti Hagedorns greinilega á samnefndu kvæði Jean de La Fontaine sem hljóðar svo:⁵¹

Herra Hrafn sat í tré, hátt uppi,
 með ost í gogginum:
 Ostlyktin lokkaði Herra Ref á hans fund,
 og hann ávarpaði hrafnninn um það bil með þessum orðum:
 „Nei, góðan og blessaðan daginn, herra Hrafn.
 Mikið ertu glæsilegur! Mikið finnst mér þú fríður!
 Ég segi það satt, ef söngur þinn
 jafnast á við fjaðrahaminn,
 þá ertu sannkallaður Fönix allra skógarbúa.“
 Við þessi orð réð hrafnninn sér ekki fyrir kæti
 og til þess að sýna hversu falleg rödd hans var,
 galopnaði hann gogginn, og missti bráðina.
 Refurinn greip hana og mælti: „Ágæti herra,
 mundu nú að allir smjaðrarar
 þrífast á þeim sem ljá þeim eyra.
 Þessi lexía er vissulega ostsins virði.“
 Hrafnninn varð sneypulegur
 og sór þess heit, dálítið seint, að þetta kæmi ekki fyrir aftur.⁵²

Málshátturinn „Ymsir eiga högg í annars gard“⁵³ lýsir vel stöðu krumma þegar rebba hefur tekist að hafa af honum ostinn en hjá Hannesi snýst gabbíð við: krummi leikur á tófuna og sýnir að hann hefur dregið lærdóm af hrekknum. Það var þó hvorki Hagedorn né Hannesi sem datt í hug að spinna svona lipurlega við sögu La Fontaine heldur samlanda hans, Henri Richer. Sagan um „Hrafnninn og refinn“ í *Fables Nouvelles, mises en vers* eftir Richer er í bundnu máli og hefst á virðulegu ávarpi til La Fontaine. En svo virðist Richer

51 La Fontaine mun hafa stuðst við sögu Esóps í *Mythologia Esopica*, 256, eða tvímála útgáfu Le Maistre de Sacy, *Les fables de Phèdre, affranchy d'Auguste, traduites en françois, avec le latin à costé, pour servir à bien entendre la langue latine et à bien traduire en françois*, 14; La Fontaine, *Fables*, 818.

52 La Fontaine, *Fables*, Livre premier, II. „Le Corbeau et Le Renard“, 31. Greinarhöfundur þýðir á óbundið mál.

53 Þennan málshátt má finna í 38. kafla *Njáls sögu*, sjá Bjarni Vilhjálmsson, Óskar Halldórsson, *Íslenzkær málshattir*, 163. „Ymsir eiga högg í annars gard“ er einnig að finna í orðskviðasafni Magnúsar Jónssonar prúða, frá 16. öld; Ritmálssafn Orðabókar Háskólans, <https://ritmalssafn.arnastofnun.is/daemi/229844>.

ekki telja þörf á að endursegja fabúlu forvera síns, líklega vegna þess hversu þekktar margar af sögum La Fontaine voru á þessum tíma, heldur þrjónar við hana til þess að sýna ágæti eigin skrifa:

Það ert aðeins þú sem ég ákalla, rómaði La Fontaine,
þegar ég feta í fótspor þín og endursegi
fabúluna um Refinn og Hrafninn.
Hvernig mun hún vekja aðdáun?
Ég bý ekki yfir snilligáfu þinni og það er til einskis
sem ég reyni að láta mér detta í hug
eitthvað nýtt og óvænt.
Það er hinn himneski samhljómur,
einfaldleikinn og gáskinn í stíl þínum
sem hrífur Lesandann.
Vertu mér fyrirmynd í þessu verki,
ljáðu skrifum mínum töfrana sem þú býrð yfir:
Kvæðið mitt mun vekja aðdáun: það er skilyrði þess
að Systurnar níu sýni mér velþóknun.

Þegar Herra Hrafn sá Herra Ref,
sem var að borða fleskbíta,
sagði hann: Hvað ertu nú með þarna, félagi?
Mér sýnist þetta vera óttalega ólystugt.
Ég hélt að þú hefðir betri smekk.
Hvernig getur þú sætt þig við svínaflesk
þegar þér býðst betri matur! Sjáðu þessar endur,
þessa kjúklingana sem elta móður sína:
Þetta er sú bráð sem allir refir vilja.
Hefur þú glatað fornri frægð?
Hér áður fyrr varstu hinn mesti þrjótur, veit ég.
Hlustaðu á mig og slepptu fleskbitanum: þú nærð kjúklingunum
þótt þú notir aðeins fjórðung af ráðsnilld þinni.
Eins og önnur dýr, var Herra Refur
viðkvæmur fyrir skjalli, og við þessi orð
slepti hann bráðinni og tók stefnuna á kjúklingana,
en færni hans og fimi
komu ekki að neinum notum því að fiðurféð

komst fljótt í skjól.
 Refurinn okkar ætlaði þá að ná gamla fleskbitanum.
 Mikið var hann hissa þegar hann sá herra Hrafn
 háma í sig bitann, þar sem hann sat hátt uppi á trjágrein
 og kallaði til hans: kæri vinur,
 þar hitti skrattinn ömmu sína.
 Manstu eftir ostinum
 sem þú hafðir af mér um daginn?
 Ég var kjáni, og nú er röðin komin að þér.⁵⁴

Þessi frumlega endursögn er grunnur að síðari hluta sögunnar hjá Hannesi sem hafði aðgang að fabúlum La Fontaine og Richers í fyrrnefndu riti Choffins, *Nouveau Recueil de fables en prose et en vers*.⁵⁵ Það er þó greinilegt að hér fylgir Hannes texta Hagedorns sem þekkti sögur La Fontaine og Richers og skeytir þeim saman í eina heild í sinni gerð af dæmisögunni „Hrafninn og Refurinn“. Hann vísar síðan samviskusamlega til frönsku höfundanna tveggja í efnis-
 yfirliti.⁵⁶ Svona hljóðar saga Hagedorns:

Pylsa gegn pylsu. Þannig er leikur heimsins,
 og einnig þessi dæmisaga.
 Hrafn hefur komið sér fyrir í tré,
 og heldur á osti í gogginum.
 Refur finnur lyktina af ostinum. Hungrið segir honum snarlega,
 að fara til svarta ræningjans.
 Jahérna, segir hann, komdu sæll! Ert þú hér?
 Sjáðu þennan glæsilega fugl,
 allir sem þekkja þig vita hversu geðþekkur þú ert.
 Veittu mér þá ánægju að horfa betur á þig ...
 Já, þú ert litríkari en fasani.
 Kemst söngurinn í hálfkvisti við það?
 Þú ert sjaldsédari en sjálfur fuglinn fönix.

54 Richer, *Fables nouvelles*. Fyrri hluti, bók I, dæmisaga 2, 2–3. Greinarhöfundur þýðir.

55 Choffin, *Nouveau Recueil de fables en prose et en vers*, CLXVII. „Le Corbeau & le Renard“, 193, og CLXXIII. „Le Corbeau & le Renard“, 199.

56 Hann nefnir einnig 13. dæmisögu í 1. bók Phaedrusrar og 20. dæmisögu í safni ítalska höfundarins Faerno þótt gerð Hagedorns af dæmisögunni eigi lítt skylt við texta tveggja síðarnefndu; sjá *Des Herrn von Hagedorns sämtliche Poetische Werke*, 183.

Hrafninn lætur gabbast af smjaðaranum.
 Hann ræður ekki við sig af kæti.
 Ég verð að láta í mér heyra, hugsar hann.
 Og hann opnar gogginn. Osturinn hans dettur,
 refurinn rífur hann strax í sig. Hann segir: Fallegi hrafn,
 smjaðrari þrífst á þeim sem vilja á hann hlusta,
 eins og ég hef nú sýnt þér.
 Er þessi lexía ekki tíu osta virði?
 Lærisveinn refsins er þögull en langar í laumi
 að launa honum grikkinn.
 Refurinn fer með fleskbíta að greni sínu,
 og hrafninn hittir hann þar. Ja hérna, hæsnabani,
 ertu nú farinn að borða flekk? Þú býrð of þröngt,
 næstum því eins og mús. Þú hafðir betri smekk, hrekkjalómur.
 Líttu á þennan bóndabæ, hænurnar sem vappa um
 eru það sem klókir refir borða: þú finnur ekkert fegurra.
 Þér ætti ekki að standa á sama.
 Þú ert ekki sjálfum þér líkur, né föður þínum.
 Áður fyrir varstu hugrakkur og snjall.
 Lánið lék við þig. Refurinn lætur gabbast,
 kastar matnum sínum frá sér og fer á eftir fiðurfénu.
 En hænurnar eru á öruggum stað
 og hæðast að honum, í vel vörðum hæsnakofanum.
 Galíði bara, kallar refurinn, galíði, ég á feitan bita í matinn.
 Hann hleypur til baka og fer að leita. Hrafninn situr glaður
 hátt í tré þar sem refurinn nær ekki til hans.
 Hann er búinn að éta fleskbitann. Félagi, kallar hann kátur,
 nú kann ég að leika á refi.
 Mundu eftir ostinum mínum, ég hugsa um grikkinn þinn:
 Áður var ég flónið sem þú ert í dag.⁵⁷

Þýðing Hannesar á sögu Hagedorns er dálítið stytt og staðfærð, meðal annars að því leyti að tréð í kvæði Hagedorns er klettur hjá Hannesi enda hafa íslenskir lesendur væntanlega frekar tengt ferðir hins kunnuglega krumma við kletta en tré. Flekk víkur fyrir hrossa-

57 „Der Rabe und der Fuchs“, *Fabeln und Erzählungen*, 2. bók, *Des Herrn von Hagedorns sämtliche Poetische Werke*, 119–120. Greinarhöfundur þýðir og þakkar Marion Lerner fyrir góðar ábendingar.

kjöti og fiðurfé fyrir lömbum.⁵⁸ Hannes tengir auk þess hlutana tvo saman með því að hafa kjötbitana tíu talsins, eins og ostana sem hafa tífoldast hjá Hagedorn, og með því að minnast í lokin á sönglistina sem refurinn notaði til þess að gabba hrafnninn í fyrri hlutanum. Nú má spyrja hvort hending hafi ráðið því að Hannes valdi þessa gerð dæmisögunnar en hvorki kvæði La Fontaine né Richers sem Choffin birti í sínu riti *Nouveau Recueil de fables en prose et en vers*? Þar var einnig að finna stutta endursögn Choffins í óbundnu máli á sögunni um „Hrafnninn og Refinn“ sem Hannes hefði getað látið duga að útleggja fyrir lesendur sína. Má vera að honum hafi þótt samsett endurgerð Hagedorns gefa betri mynd af krumma sem er alla jafna vitur fugl í íslenskri þjóðtrú og sem lærir af mistökunum og tekst að leika á smjaðrarann? Eða að honum hafi ekki fallið sá boðskapur að smjaður og skjall sé gott og gilt til þess að fá sínu framgengt og að þann lærdóm skuli kjáninn sem lét gabbast síst vanmeta, eins og La Fontaine dregur fram, ekki laus við kaldhæðni?

Boðskapur dæmisögunnar um samskipti hrafnsins og refsins var ekki að skapi þýska rithöfundarins og heimspékingsins Gottholds Ephraims Lessings sem gaf út verk sitt *Fabeln* árið 1759 en þar birti hann 90 dæmisögur og fjallaði auk þess ítarlega um dæmisögur og notkun þeirra í kennslu.⁵⁹ Hann taldi að forðast skyldi allt skáldlegt skraut og að frásögnin ætti einungis að hverfast um boðskapinn sem nota mætti til þess að þjálfa skilning og dómgreind nemenda. Hann var hvorki hrifinn af sögum Esóps né La Fontaine og fyrir honum var ljóst að endurskrifa þyrfti sumar þeirra. Sögunni um hrafnninn og refinn mætti til dæmis breyta með því að ganga út frá því að kjötið væri eitrað. Svona hljómar sagan í endurgerð Lessings:

Krummi klófesti eitraðan kjötbita sem reiður garðyrkjumaður hafði sett út fyrir ketti nággrannans.

Hann kom sér fyrir í gömlu eikartré og var í þann mund að éta bitann, þegar refur laumaðist að honum og kallaði: „Blessaður vertu, fugl Júpíters!“

58 Sjá athugasemdir um aðrar breytingar sem Hannes gerir á textum Hagedorns: Senner, *The Reception of German Literature in Iceland 1775–1850*, 28–33.

59 Lessing, *Fabeln*. Sjá einnig Mücke, *Virtue and the Veil of Illusion: Generic Innovation and the Pedagogical Project in Eighteenth-Century Literature*, 23–30.

„Hver heldur þú að ég sé?“ spurði krummi.

„Hver held ég að þú sért?“ svaraði rebbi. „Ert þú ekki hugrakki örninn sem kemur daglega niður frá hægri hönd Seifs til þessarar eikur til að gefa mér vesalingnum mat? Hvers vegna þykist þú vera einhver annar? Er ekki rétt hjá mér að í þinni sigursælu kló sé að finna hina umbeðnu gjöf sem guðinn þinn sendir mér með þér?“

Krummi var forviða og glaður yfir því að rebbi skyldi halda að hann væri örn. Hann hugsaði með sér að hann mætti alls ekki leiðrétta mis- skilninginn. Hann var svo heimskur að hann sleppti bitanum og flaug í burtu. Rebbi rak upp hlátur, tók bitann og át hann af illkvittinni ánægju. En ánægjan breyttist fljótt í sársauka; eitrið fór að virka og hann gaf upp öndina.

Bölvuðu smjaðrarar, megi lofsyrðin aðeins valda ykkur sársauka!⁶⁰

Þótt smjaðraranum sé refsað grimmilega dregur hrafnninn engan lærdóm af hreknum og enn síður refurinn.

Jean-Jacques Rousseau fjallaði um dæmisögur í verki sínu *Émile ou de l'éducation* sem kom út árið 1762. Honum var reyndar svo upp- sigað við fabúlur La Fontaine að hann var þeirrar skoðunar að börn ættu síst af öllu að læra þær utanbókar, né nokkuð annað, ef út í það var farið. Hann furðar sig á því að fólk skuli telja að dæmisögur innihaldi siðaboðskap fyrir börn, þrátt fyrir að vera einfaldar frá- sagnir, og tekur sem dæmi söguna um krummann og refinn sem hann rekur línu fyrir línu og hrekur nánast hvert einasta orð máli sínu til stuðnings: Maður segir ekki „í tré, hátt uppi“, heldur „hátt uppi í tré“ í eðlilegu máli! „Hvernig ost? Var hann frá Sviss, Brie eða Hollandi?“ Og hversu megna lykt þurfti að leggja af ostinum til þess að refurinn fyndi lyktina alla leið inn í skóg? Og hvernig gátu tófa og krummi talað saman? Tala þau sama tungumál? Og svo er það fuglinn Fönix, enn ein af lygasögum fornaldar! Og hvernig eiga börn að geta skilið þau orð tófunnar að „smjaðrarar þrífist á þeim, sem ljá þeim eyra“? Hvað læra svo börnin af dæmi- sögunni? Að ef þau missa eitthvað úr munnum eigi það að detta

60 Lessing, *Fabeln*, 2. bók, 12: „Der Rabe und der Fuchs“, 53–54. Í efnisyfirliti kemur fram að Lessing hafi stuðst við dæmisögu Esóps (*Fab. Aesop.* 205, og Phædrus, lib. I, Fab, 13). Greinarhöfundur þýðir.

í annan munn? Og hvort vilja þau frekar, ostinn eða lærdóminn? Standa þau með krumma eða rebba?⁶¹

Ekki er hægt að fullyrða að Hannes hafi verið kunnugur verkum Lessings og Rousseau þrátt fyrir ríkulegan bókakost og fjölbreytt áhugasvið. En ljóst er að hann hefur deilt þeirri skoðun að hætta væri á að börnin drægi ekki heppilegan lærdóm af sögunni um hrafninn og refinn í óbreyttri mynd. Val hans á texta hlýtur að endurspeglar þá siðfræði sem honum var umhugað um að miðla til lesenda: með því að útleggja samsetta sögu Hagedorns, sem styðst bæði við skrif La Fontaine og Richers, sér lesandi eða heyrandi sögunnar að krumminn hefur lært sína lexú og að refurinn hlýtur þá refsingu sem hann verðskuldar – jafnvel þótt það feli í sér að við grikkinn hafi krummi sjálfur lært að hrekkja! Staðfærsla þýðandans stuðlar auk þess að því að sníða söguna að íslenskum veruleika og færa hana nær lesendum.

Þótt Hannesi Finnssyni hafi ekki þótt allir textar sem birtust í *Kvöldvökunum* 1794 með merkilegustu bókmenntum sem á fjörur hans hafði rekið, hefur hann varla deilt skoðun þeirra sem litu svo á að dæmisögur væru bæði fánýtar og skaðsamar, ekki frekar en ævintýrin sem einnig prýða verk hans. Þessu siðbótarriti biskups var ætlað að vera í senn til fróðleiks og skemmtunar og höfundur var umhugað um að sögurnar og fræðslupistlar gætu komið í stað annars lesefnis sem hann taldi síður heppilegt, bæði tröllasögur og guðsorð, þótt af ólíkum ástæðum væri. Sumt var vissulega nýtt af nálinni, annað gamalt, eins og segja má um dæmisögurnar, þótt þær hafi ef til vill látið nýstárlega í eyrum margra lesenda og áheyrenda og verið tilefni forvitnilegra umræðna. Af þeim fjölmörgu dæmisögum sem Hannes íslenskar sjálfur fyrir vökulestrana varpa þeir textar sem hér hefur verið fjallað um ljósi á vinnubrögð höfundar, sem var vel að sér í þeim veraldlegu bókmenntum sem ungmennum utan landsteinanna stóðu til boða á síðari hluta 18. aldar.

61 Rousseau, *Émile ou de l'éducation*, 351–356.

HEIMILDASKRÁ

HANDRIT Á ÍSLANDSSAFNI, LANDSBÓKASAFNI, REYKJAVÍK

Lbs 25 fol.
Lbs 136 8vo
Lbs 340 a 4to

TEXTAR OG FRÆDIRIT

- Aesopica*, A series of texts relating to Aesop or ascribed to him or closely connected with the literary tradition that bears his name, collected and critically edited with a commentary and historical essay by Ben Edwin Perry, Urbana: University of Illinois Press, 1952.
- Ásdís R. Magnúsdóttir. „Franskt ævintýri í íslenskum fötum. Um þýðingu Hannesar Finnssonar biskups á ‚La Belle et la Bête‘ eftir Madame Leprince de Beaumont“. *Ritið* 3(2019): 229–260.
- Ásdís Rósa Magnúsdóttir. „Smásögur og siðbót í *Kvöldvökunum 1794*. Hannes Finnsson og Madame Leprince de Beaumont“. Væntanleg í *Ritinu* 1(2025).
- Bjarni Vilhjálmsson og Óskar Halldórsson. *Íslenzkær málsbattir*. Reykjavík: Almenna bókafélagið, 1986.
- Choffin, David-Étienne. *Amusemens philologiques; ou Mélange agréable de diverses Pièces concernant l’Histoire des Personnes célèbres, les Évènements mémorables, les Usages & les Monumens des anciens, la Morale, la Mythologie, & l’Histoire Naturelle*. Halle: À la Maison des Orphelins, 1764 (3. útgáfa).
- Choffin, David-Étienne. *Nouveau recueil de fables en prose et en vers tirées des meilleurs auteurs anciens et modernes, parsemées de quelques épigrammes et d’autres belles pièces en vers, avec La Vie d’Ésope. Accompagnées de notes allemandes pour l’intelligence des gallicismes et autres termes difficiles à entendre*. Halle: À la Maison des Orphelins, 1755.
- Dandrey, Patrick. *Dix Leçons sur le premier recueil des Fables de La Fontaine (1668)*. Paris: Hermann, 2019.
- Einar Sigurðsson í Eydölum. „Fjögur kvæði frá ýmsum tímum. II. Elzta þýðing á íslenzku úr Æsóp, frá því hér um bil um 1600. Eptir síra Einar „biskupsföður“ Sigurðsson í Eydölum“. *Andvari* 37 (1912): 142–145.
- Esóp. *Dæmisögur*, í íslenzkri þýðingu eptir Steingrím Thorsteinsson. Reykjavík: Sigurður Kristjánsson, 1895.
- Esóp. *Dæmisögur*, I. Steingrímur Thorsteinsson þýddi, II. Freysteinn Gunnarsson þýddi. Reykjavík: Leiftur, 1942.
- Gottskálf Jensson. „Tvær dæmisögur Esóps og latnesk skrifaravers í formála *Adonias sögu* og tengsl þeirra við latínubrotin í Þjms Frag 103, 104 og AM 732 b 4to“. *Gripla* 32 (2021): 135–149.

- Grímur M. Helgason. „Inngangur“, *Damisögur Esóps í ljóðum*, eftir Guðmund Erlendsson prest á Felli í Sléttuhlíð. Fyrri hluti. Grímur M. Helgason bjó til prentunar. Reykjavík: Barnablaðið Æskan, 1967, iii–xvi.
- Gudmundi Olavi Thesaurus adagiorum linguae Septentrionalis antiqua et moderna*. Lundi: C.W.D. Gleerup, 1930.
- Gunnar Kristjánsson. „Vidalínspostilla og höfundur hennar“, Jón Þorkelsson Vídalín, *Vídalínspostilla. Hússpostilla eður einfaldar predikanir yfir öll bátíða- og sunnudagaguðspjöll árið um kring*, Gunnar Kristjánsson og Mörður Árnason sáu um útgáfuna. Reykjavík: Mál og menning, Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, 1995, xivi–c.
- Hagedorn, Friedrich von. *Des Herrn von Hagedorns sämtliche Poetische Werke*. Hamburg: Johann Carl Bohn, 1760.
- Hannes Finnsson. *Qvöld-vökurnar 1794*, Samanteknar af Dr. Hannesi Finnssyni, Fyrri parturinn. Leirárgörðum við Leirá: Prentadur ad Forlagi ens Íslenska Landsuppræðingar félags, 1796–1797.
- Hannes Finnsson. *Kvöldvökurnar 1794*. Samanteknar af Dr. Hannesi Finnssyni. Reykjavík: Prentaðar á kostnað prentsmiðju landsins, af H. Helgasyni, 1848 (Önnur útgáfa).
- Hannes Finnsson. „Til Lesenda og heyrenda Bókarinnar“: *Formáli, sem dr. Hannes biskup skrifaði 1794, þegar hann gaf út Kvöldvökurnar*. Kaupmannahöfn, 1853.
- Helga K. Gunnarsdóttir. „Bókmenntir“, *Upplýsingin á Íslandi, Tíu ritgerðir*, ritstjóri Ingi Sigurðsson. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1990, 216–243.
- Jón Helgason. *Hannes Finnsson, biskup í Skálholti*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1936.
- La Fontaine, Jean de. *Fables*, Édition établie, présentée et annotée par Marc Fumaroli, de l'Académie française. Paris: Le Livre de Poche (La Pochothèque), 1985.
- Le Maître de Sacy, Isaac-Louis. *Les fables de Phèdre, affranchy d'Auguste, traduites en françois, avec le latin à costé, pour servir à bien entendre la langue latine et à bien traduire en françois*. Paris: V^oc Martine Durand, 1647.
- Lessing, Gotthold Ephraim. *Fabeln*, Drey Bücher. Berlín: Christian Friedrich Voss, 1759.
- Loftur Guttormsson. „Læsi“, *Íslensk þjóðmenning*, VI, Munnmenntir og bókmenntir, ritstjóri Frosti Jóhannsson. Reykjavík: Bókautgáfan Þjóðsaga, 1989, 117–144.
- Loftur Guttormsson. „Fræðslumál“, *Upplýsingin á Íslandi. Tíu ritgerðir*, ritstjóri Ingi Sigurðsson. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1990, 148–182.
- Loftur Guttormsson. „Uppeldis- og fræðsluáherslur í starfi Hannesar Finnssonar biskups“. *Greinar af sama meidi, helgaðar Indriða Gíslasyni sjötugum*. Reykjavík: Rannsóknastofnun Kennaraháskóla Íslands, 1998, 159–167.
- Matthías Viðar Sæmundsson. „Upplýsingaröld. 1750–1840“, *Íslensk bókmenntasaga*, III. Reykjavík: Mál og menning, 1996, 21–218.
- Mücke, Dorothea E. von. *Virtue and the Veil of Illusion: Generic Innovation and the Pedagogical Project in Eighteenth-Century Literature*. Stanford: Stanford University Press, 1991.

- Mythologia Aesopica, in qua Aesopi Fabulae graeco-latinae CCXCVII quarum CXXXVI primum prodeunt. Accedunt Babriae fabulae etiam auctiores, anonymi veteris fabulae latino carmine redditae LX...* Haec omnia ex Bibliotheca Palatina... Isaaci Nicolai Neveleti. Francoforti: impensa J. Raose, 1610.
- Nockur Gaman-kvæði*, orkt af ymsum skáldum á 18du öld, útgefin af P. Sveinssyni. Kaupmannahöfn, 1832, 95–105.
- Parsons. Katlin Marit. *Songs for the End of the World. The Poetry of Guðmundur Erlendsson of Fell in Sléttublið*. Dissertation towards the degree of Doctor of Philosophy. University of Iceland, 2020.
- Páll Vídalín. *Vísnaðaver Páls lögmanns Vídalíns*, Jón Þorkelsson sá um prentun á því. Kaupmannahöfn, 1897.
- Perry, Bens Edwins. *Aesopica*, A series of texts relating to Aesop or ascribed to him or closely connected with the literary tradition that bears his name, collected and critically edited with a commentary and historical essay. Urbana: University of Illinois Press, 1952.
- Rask, Rasmus. „Nokkrar esópískar dæmisögur, með lag sem Oddsbragr“. *Lestrarkever handa heldri manna börnum*, með stuttum skíringargreinum um stafrofið og annað þartil heyrandi, samið af Rasmúsi Rask. Kaupmannahöfn: Að tilhlutun Hins Íslenzka Bókmenntafélags, 1830, 52–59.
- Richer, Henri. *Fables nouvelles, mises en vers*. Dédiées A son Altesse Sérénissime Monseigneur Le Prince de Conti. París: Étienne Ganeau, 1729.
- Richer, Henri. *Fables nouvelles mises en vers*. París: Barrois, 1748.
- Ritmalssafn Orðabókar Háskólans. <https://ritmalssafn.arnastofnun.is>
- Rousseau, Jean-Jacques. *Émile ou de l'éducation, Œuvres complètes*, IV. París: Gallimard, 1969.
- Schoettke, Stefan. „L'évolution de l'image de La Fontaine à travers la réception de ses *Fables* dans les pays de langue germanique entre le début du XVIIIe et le milieu du XIXe siècle“. *Le Fablier. Revue des Amis de Jean de La Fontaine* 30(2019): 75–105.
- Senner, W.M. *The Reception of German Literature in Iceland 1775–1850*. Amsterdam: Rodopi, 1985.
- Sigurður V. Friðþjófsson. „Dæmisögur Esóps í ljóðum“. *Þjóðviljinn*, 20. desember, 1967, 4 og 9.
- Stefán Ólafsson. *Kvæði*, II, Jón Þorkelsson gaf út. Kaupmannahöfn, 1886.
- Sveinbjörn Egilsson. *Rit Sveinbjarnar Egilssonar*, 2. bindi: *Ljóðmáli*. II, útgefendur: Th. Johnsen, E. Þórðarson, E. Jónsson, J. Árnason. Reykjavík: Einar Þórðarson, 1856.
- Sveinn Yngvi Egilsson. „Upplýsingaröldin“, *Íslenskar bókmenntir. Saga og sambengi*, Seinni hluti. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2021, 411–432.
- Weinreich, Torben. *Historien om børnelitteratur. Danske børnelitteratur gennem 400 år*. Branner og Korch, 2006.
- Þórir Óskarsson, Þorleifur Hauksson (ritstjóri). *Íslensk stíllfræði*. Reykjavík: Mál og menning, Styrktarsjóður Þórbergs Þórðarsonar og Margrétar Jónsdóttur, 1994.

ÚTDRÁTTUR

**Dæmisögur Hannesar Finnssonar
í *Kvöldvökunum 1794***

Kvöldvökurnar 1794 komu út í tveimur bindum á árunum 1796–1797 og eru safn stuttra frásagna af margvíslegum toga sem flestar eru þýddar. Með verkinu vildi Hannes Finnsson biskup færa íslenskum almúga, einkum ungmennum, nýtt lesefni sem gæti komið í stað annarra eldri verka; hann vildi í senn skemmta lesendum sínum og uppfræða. Meðal þeirra texta sem Hannes valdi fyrir vökulestrana eru 38 dæmisögur sem hann raðar í verk sitt á milli gátna, ævintýra og annarra frásagna, og lagar að lesendahópi sínum. Höfundur nefnir ekki heimildir sínar í verkinu en í handritum hans kemur fram að dæmisögurnar eiga flestar rætur sínar að rekja til erlendra rita frá 17. og 18. öld þar sem fabúlur kenndar við Esóp voru endursagðar á ýmsa vegu. Hér er fjallað um nokkur þeirra rita sem Hannes studdist við er hann vann að *Kvöldvökunum* og gerð grein fyrir vali hans og þýðingu á tveimur fabúlum, „Ýmsir eiga högg í annars garð“ og „Betra er að bogna en bresta“, sem báðar má rekja til hins þekktu fabúlusafns Jean de La Fontaine en sem Hannes nálgaðist eftir öðrum leiðum.

Lykilorð: Hannes Finnsson, *Kvöldvökurnar 1794*, dæmisögur, Jean de La Fontaine, David-Etienne Choffin, Friedrich von Hagedorn

ABSTRACT

**On Fables in *Kvöldvökurnar 1794*
by Hannes Finnsson**

Kvöldvökurnar 1794 (*The Vigils 1794*) were published in two volumes in 1796 and 1797. With this innovative work, Bishop Hannes Finnsson wanted to bring new reading material to the common people in Iceland, especially youngsters, that could replace older works as well as entertain and educate his readers. *Kvöldvökurnar 1794* is a collection of short texts of various kinds, most of them translated. Thirty-eight fables, most of them of Aesopian origin, can be found among the texts that Hannes chose for the evening readings. They are divided into five clusters, adapted to and read along with riddles, fairy tales, plays, and stories and adapts them to a new group of readers. The author does not indicate his sources in the work, but according to manuscripts most of the fables stem from foreign publications from the 17th and 18th centuries where Aesop's fables were retold in various ways. This article discusses the publications that Hannes Finnsson relied on while selecting the fables and looks into the transmission and translation of two texts that can be found in Jean de la Fontaine's famous collection of *Fables* that Hannes found in later publications.

Keywords: Hannes Finnsson, *Kvöldvökurnar 1794*, fables, Jean de La Fontaine, David-Etienne Choffin, Friedrich von Hagedorn